

Agosti Xaho eta Euskal Pizkundea

XABIER ZABALTZA

Historialaria eta saiakera-egilea

Agosti Xaho Atharratzen sortu zen, Zuberoan, 1811ko urriaren 10ean. Garai hartan, Zuberoak 26.000 bizilagun zituen, alegia, gaur egun baino 10.000 gehiago. Orduan ere, Euskal Herriko zazpi herrialdeetatik txikiena zen, baina, esan dezakegu, oraingoaren aldean, pisu handia zuela Euskal Herrian bere osotasunean harturik (zuberotarrak Euskal Herriko bizilagunen %3 baino gehiago ziren XIX. mendearen hasieran; gaur egun ozta-ozta %0,5 dira).

Zuberoa erabat integraturik zegoen Frantses Enperadoregoan. Alegia, ez zegoen inolako euskaldun edo zuberotar tradizio nazionalistarik. Iraultzak antzinako bizkonderriko erakundeen hondarrak ezeztatu zituen, baina garai hori bukatua zen. Hala ere, gerrek bazirauten, adibidez, Espainiaren kontra. Izan ere, Xaho jaio zen urtean, Bizkaia, Araba, Gipuzkoa, Nafarroa, Aragoiren erdia eta Katalunia okupatuak zeuden eta, paperaren gainean, Enperadoregoari atxikiak ziren. Dakigun bezala, «Zuberoaz» mintzo bagara ere, hau ia-ia lizentzia poetiko bat da, 1790ez geroztik administrazioaren ikuspegitik ez baitzegoen Zuberoarik, Pirinio

Apaletako Departamenduan sarturik zegoen-eta, Lapurdi, Baxenabarre, Baiona eta Biarnorekin batera.

Xaho intelektual bat izan zen bere haurtzarotik. Euskaraz eta frantsesez ez ezik, gaztelaniaz eta gaskoiez ere mintzaten zen eta gai zen latinetik, grekotik eta alemanetik itzulteko, ez, baina, sanskriotik, kontrakoa sinestaraztea gustatzen bazitzaion ere. Euskarazko, frantsesezko eta gaztelaniazko literaturak zehatz-mehatz ezagutzen zituen eta, zeresanik ez, klasiko greko-latindarrak ere bai. Oloroeko Apaizgaitegi Txikiko ikaskideek «Filosofoa» deitzen zioten. Dirudienez, oso harreman estua zeukan bere ama Rose Lagarde-rekin. Rose, baina, 1830ean hil zen, Agostik 19 urte zituela. Urte horretan berean edo agian hurrengoan Parisa joan zen bizitzera. Orduz geroztik, «Umezurtza» izendatu zuen bere burua. Parisen ekialdeko filosofiaren, mitologia konparatuaren eta hizkuntzalaritzaren ezagutza areagotu zuen, bere kasa.

Parisen berean Abrantèsko dukesaren etxeko tertulietara joaten zen, non garai hartako idazle guztiek parte hartu ohi baitzuten. Xaho Frantziako hiriburuan bizi izan zen urteetan Erromantizismoa pil-pilean zegoen. Agosti gurea saiatu zen toki bat atxikitzen idazleen artean eta neurri batean lortu zuen, haren izena *La France Littéraire* aldizkarian behin eta berriro agertzen baita. Tamalez, ez dakigu oso ongi zer egilerekin egon zen harremanetan, ez eta zein diren haren pentsamenduaren iturriak ere. Charles Nodier idazlea maisutzat hartu zuen Xahok, baina Nodierrek ez du inoiz Xaho aipatzen bere gutunetan edo bere liburuetan. Badakigu, ordea, Charles Lassailly kazetaria eta Théophile Gautier poeta parnasotarra tratatu zituela. Bi horiek *Ariel. Journal du Monde Élegant* izeneko aldizkaria sortu zuten Parisen 1836an. Horatik hartuko zuen Agostik izenburua Baionan 1844tik aurrera argitaratuko zuen kazetarako. Flora Tristan feminista ere ezagutu zuen Parisen eta, pentsatzekoa denez, Victor Hugo ere bai, horren poema bat, *L'homme à la carabine*, Sagastibel-tza jeneral karlistari eskainia baita. Sagastibeltza *Voyage en*

Navarre pendant l'insurrection des Basques Xahoren liburu-rik eragingarrireneko protagonistetako bat da.

Liburu hori 1835ean idatzi zuen Xahok, Nafarroara karlistada garaian eginiko bidaian, nahiz eta bertan *Paroles d'un Bizkaïen aux liberaux de la Reine Christine* liburuan adieraziak zituen ideiak errepikatu. *Paroles d'un Bizkaïen* 1834an argitaratu zuen, Nafarroara etorri baino lehen eta, behar bada, karlista bat ere ikusia ez zuenean. *Voyage* liburu garrantzitsua da, oso ongi idatzia, baina ez da historiako liburu bat, abertzaletasunaren, bereziki ezkerreko abertzaletasunaren bilakaeran eragin handia izan badu ere. Xaho bakarrik bi astez egon zen Erresuma Zaharrea, ez zen gudu bakar baten lekukoa izan eta ez zen Zumalakarregirekin elkarrizketatu, hark esan zuen moduan behintzat. *Voyage en Navarre* bidaia-liburu bikaina da, baina kazetari-kronika kaxkarra.

1838an Okzitaniako Tolosan kokatu zen, zortzi hilabetez, eta gero, berriro, Parisen. Garai horretan *Revue des Voyans* izeneko aldizkaria argitaratu zuen. Noizean behin Euskal Herrira jaisten zen, non mugalari lanetan aritzen baitzen. Esate baterako, Beirako printzesari, Don Karlos karlisten erregegaiaren andregaiari, muga pasatzen lagundu zion, Ganix Makeako kontrabandista ospetsuarekin batera. Denbora bertsuan, zientzia eta sasi-zientziaren artean bizi izaten zen, antzinako grekoen argizarizko pinturaren sekretuak aztertzen eta mugimendu iraunkorreko makina diseinatzen, aspaldian Leonardo da Vincik halako tramankulu bat ezinezkoa dela frogatua bazuen ere.

1840an, *L'espagnole de Saint-Leu* liburutzarra argitaratu zuen, non Frantziako errege-familiari leporatu baitzion Condéko printzearen heriotzarekin zerikusirik izan izana. Horregatik, Paristik ihes egin eta Atharratzen ezkutatu behar izan zuen. Xaho beti ahobero samarra izan zen. Horrek jende anitzen etsaigoa ekarri zion. Dakidala, bi duelutan parte hartu zuen edo agian gehiagotan.

Parisa bolada batez itzuli eta gero, 1843an Euskal Herrira bueltatu zen behin betiko. Lehenik, Sohütara, Zuberoara,

non Madame de Villehélio musikologo handia izanen zena-ri eskolak eman baitzizkion. Gero, Baionara, non laburki *Trilby* izeneko kazetan idatzi eta gero, *Ariel* aldizkaria sortu baitzuen. *Ariel* literaturaz arduratu zen hasiera batean, baina gero politikaz aritu zen gehienbat eta horrek problemak sortu zizkion, Louis-Philipperen monarkiarekin hasieran, Louis-Napoléon Bonaparteren erregimenarekin gero. 1846an masonerian sartu zen, Baiona ondoko Santespi herriko «La Parfaite Union» logian, hain zuzen ere.

1848an, Frantziako Bigarren Errepublikaren aldarrikapenaren eragile nagusietako bat izan zen Baionan. Guardia Nazionaleko komandante, Baionako zinegotzi eta Pirinio Apaletako Departamenduko Kontseilu Orokorreko kidea izan zen. Urte horretan, gainera, Karl von Gagern abenturazaleari Lizarraraino lagundu zion, prusiarrak bertan konplot karlista bat antolatu nahi zuten eta. 1849an demokrata-sozialen hautagaia izan zen eta oso boz gutxi falta izan zitzaizkion Parisa diputatu joateko.

1852an Bonapartek diktadura ezarri zuen. *Ariel* itxi eta Xaho erbesteratzera behartu zuen. Gasteizen kokatu zen. Bertan Navarro Villoslada nafar idazlearekin harremanetan egon zen. *Amaya o los vascos en el siglo VIII* horren eleberri historikoan Xahok asmatu-rik *Aitorren kondairaren* eragina nabarmena da.

1853an, Ipar Euskal Herrira itzultzen utzi zioten, aita hilzorian baitzen, hitza eman zuelarik orduz geroztik ez zuela parte hartuko bizitza politikoan. 1858ko urriaren 23an hil zen, Baionan. Tradizioaren arabera, zibilez lurperatu zuten lehen euskalduna izan zen, Lacroix Baionako apezpiku jaunak fede katolikora itzul zedin egin zituen ahaleginak ahalegin.

Historiaren kontzepzioa

Xahok itzulera eternalean sinesten zuen. Alegia, haren arabera, historia 60.000 urtetik behin errepikatzen da. Xahoren kalkuluen arabera, oraingo zikloko 8.000. urtean gau-

de gutxi gorabehera. 8.000 urte horiek lau arotan banatzen dira. Lehen Aroan, hiru mila urte iraun zuen horretan, Eguzkiaren Seme-Alabak edo Hegoaldeko herriak (horien artean, iberiarrak eta haien ondorengoak, euskaldunak) Paradisuan bizi izan ziren, bakean eta askatasunean. Bigarren aroa duela 5.000 urte hasi zen, Gauaren Seme-Alaben edo Iparraldeko herrien inbasioaren ondorioz. Orduz geroztik, Eguzkiaren Seme-Alabak, Afrikan, Asian eta ia Europa osoan zoriontsu bizi zirenak, Euskal Herriko oraingo zazpi herrialdeetara mugaturik gelditu ziren. Zeltak, Xahok «tartaroak» deitzen zienak, eta haien ondorengoak, gaztelauak, «agotak» edo «beltzak» deitzen zienak, dira Iparraldeko herri garrantzitsuenak, euskaldunen etsai gorriak. Hirugarren Aroa duela bi mila urte hasi zen. Bigarren eta hirugarren aroetan, euskaldunek gerra besterik ez dute ezagutu: zeltiberiar, feniziar, kartagotar, erromatar, godu eta mairuen kontra. Oraindik Hirugarren Aroan gaude, baina, Xahoren garaian, gertakari mirakulutsu batzuk, iraultzak eta karlistada, adibidez, Laugarren Aroa iragartzen hasiak ziren, Hegoaldeko herrien nagusigo berria ekarriko duena. Historiaren kontzeptio zikliko hori, hinduismotik, mazdeismotik, Hesiodogandik eta filosofia grekotik hartua, funtsezkoa da Xahoren pentsamenduan eta esplikatzeko zergatik jarri zen karlisten alde, errepublikarra bazen ere. Izan ere, haren ustez, karlistak Europako lehen zibilizazioaren azken hondarren alde ari ziren borrokan. Lehen zibilizazio hori grekoen aurrekoa da, grekoak, azken batean, indoeuroparrak baitira, zeltak bezala, eta, beraz, usurpatzaile hutsak.

Xahoren arabera, historian zehar profeta edo «azti» batzuk izan dira, Gizateriaren bilakaera gidatu dutenak. Hiru azti dira bereziki nabarmenak: Buddha, Kristo eta Umezurtza, hots, Agosti Xaho bera. Xaho ez zegoen bakarrik bere gogoetekin. Haren garaian baziren beste «azti» batzuk, bereziki Frantzian, idazle erromantiko gisa ezagutzen ditugunak. Adibidez, Edgar Quinet borgoniarrak iragarri zuen Aro Berriko erlijio gnostikoa haragitikoa zuen herria Pirinioetatik abiatuko zela.

Nire ustez, Quinetek eragin handia izan zuen Xahorengan, eta hau konbentzitu zuen Euskal Herria izanen zela Laugarren Aroko herri hautatua, eta Agosti Xaho haren profeta.

Xahorengan erlijioa giltzarria da. Xaho ez zen laikoa, bartzuetan esaten den bezala, eta are gutxiago ateoia edo paganoa. Gnostikoa zen, alegia, mendeetan zehar azti edo maisu inizatuen bidez transmititua zen tradizio sekretu batean sinesten zuen. Aztien jainkoa Iao da. *Iaoren* izenetik euskaldunen *Iao-on-goikoa*, juduen *Yahweh* eta erromatarren *Iao-piter* izenak datoz. Xahok pentsatzen zuen historiaren hasieran Iao errebelazio bakar bat egin ziela Lurreko herri guztiei: «erlijio naturala», hain zuzen ere. Horren aztarnek, oraindik ere, herri guztietako mitologian eta folklorean diraute. Gaurko erlijio guztiak hasierako erlijio natural horren endekatze edo usteltzearen ondorioak dira. Hasierako erlijio bakar horri hizkuntza bakar bat zegokion. Gero ikusiko dugun bezala, hizkuntza hori euskara zen.

Ideologia politikoa

Xahoren gaineko eztabaidek haren ideologia izaten dute ardatz (abertzalea zen ala ez, sozialista zen ala ez), haren pentsamenduaren beste kontu batzuei garrantzirik eman gabe. Eztabaida horiek, gainera, Xahoren liburu bakar batean oinarritu ohi dira, *Voyage en Navarren*, hain zuzen ere. Hori, nire ustez, hutsegite larri bat da, Xahoren ideologia ezin baita haren historiaren edo erlijioaren kontzepziotik bereizi, eta *Voyage* beste lan garrantzitsu batzuk (*Paroles d'un Voyant* eta *Philosophie des religions comparées*, bereziki) kontuan hartu gabe ezin baita ulertu.

Eusko-kantabrismoa izan zen harengan garrantzi berezia izan zuen paradigma. Kantabria izan zen Iberian erromatarrei errendatu zitzaizen azken herrialdea. XVI. mendetik aurrera, lehenagotik ez bada, euskararen apologistek esan zuten erromatarrek ez zutela inoiz Kantabria konkistatu eta Kantabria hori Euskal Herria dela. Ez hori bakarrik: goduek

eta musulmanek ere ez bide zuten inoiz Euskal Herria menderatu. Xahok beste urrats bat egin zuen. Haren arabera, gaztelauek ere ez zuten inoiz Euskal Herria konkistatu. Foruak indarrean egon diren bitartean Euskal Herria independentea izan da eta Karlistada (Hego) Euskal Herria askatzeko gerra bat besterik ez da.

Hau ez da une egokia karlismoaz mintzatzeko, ez eta foruek 1833ko gerraren piztean izan zuten eraginaz ere. Eragin hori, gainera, pentsatu ohi dena baino askoz txikiagoa izan zen. Baina argitu behar dut foruen eta independentziaren arteko identifikazioa, Xahok egiten duena, oso eztabaidagarria dela, eta karlistada askapen nazionalerako gerratzat hartzea, are eztabaidagarriagoa. Orain bakarrik interesatzen zaigu azaltzea ideia hori, Xahoren garaian Frantziako eta Erresuma Batuko publizista batzuen artean arrakastatsu samarra izan zena eta Euskal Herriko zenbait girotan oraindik ere badena, haren historiaren kontzepzio belizistaren zuzeneko ondorioa dela: Lehen Gerra Karlista Eguzkiaren Seme-Alaben eta Gauaren Seme-Alaben arteko borroka eternalerako gertakizun bat besterik ez da. Manikeismo hori zuzenean Xahorengan eragin handiena izan zuen idazleetakoa batengandik dator, Antoine Fabre d'Olivet okzitaniarrarengandik, eta, azken batean, juduen eta kristauen literatura apokaliptikotik.

Batzuetan esaten da Xaho lehen abertzalea izan zela. Izaitekotan, bakarrik Hego Euskal Herrirako izanen litzateke, beti Ipar Euskal Herriaren federalismoaren kontra eta Frantziaren batasunaren alde agertu baitzen. Ez zuen inoiz zentralismo frantsesa salatatu, Lapurdi, Baxenabarre eta Zuberoa biarnesek menderaturiko departamendu batean odolgabea zituena. Egia da beste departamendu bat sortzea proposatu zuela, *Adour-et-Gaves* izenekoa, baina hori ez zen Euskal Departamendu bat, Landetako Akizeko barrutia ere sartzeko baitzuen bertan.

Areago. Susmatzen dut Xahok, bolada batez behintzat, Frantzia handitu nahi izan zuela Hego Euskal Herriaren bizkar. Karlos III.az geroztik, Nafarroako errege-erreginek Ne-

moursko dukea/dukesa titulua ere ibili zuten. Hori zela aitzakia, Xahok, 1838an, proposatu zuen bere garaiko Nemoursko dukea Nafarroako errege izendatzea. Orduan, Louis-Charles-Philippe d'Orléans zen Nemoursko dukea, Louis-Philippe frantsesen erregearen semea, Xahok oso ongi ezagutuko zuena, elkarrekin etorriko baitziren Iruñera 1845ean, festa batzuetarako. Xahoren asmo hori Kose Garat lapurtar legelariak 1808n Napoleon I.a enperadoreari proposatu zionaren antzekoa da oso. Izan ere, Garatek, Frantziako armadak Hego Euskal Herria okupaturik zeukala, ez dezagula ahanzi, «Fenizia Berria» izeneko estatu beregaina sortu nahi izan zuen zazpi euskal probintziekin, Frantses Enperadoregoaren mende. Xaho abertzalea baldin bazen, agian gehiago izan zen frantses abertzalea euskaldun abertzalea baino. Gaztelarekiko eta, oro har, Espainiarekiko mespretxua bere frantses-tasunetik zetorkion, ez bere euskalduntasunetik.

Xahoren euskal abertzaletasuna ezbaian jartzeko arrazoiak baditugu, haren sozialismoa ere bai. Xaho ezkertiarra zen (Pirinioez iparraldean, behintzat), baina ezkertiar burgesa. Gutxitan erakutsi zuen interesa bere garaiko nekazari edo langileen egoeraz. «Gorria» zen antiklerikala zelako, ez komunista zelako. Hitz garratzekin salatu zituen maiz komunismoa eta anarkismoa. Hori esan eta gero, gaineratu behar dut Frantziako lehen sozialista «utopikoengan», Saint-Simon-ek eta Fourier-ek ez ezik, Pierre-Simon Ballanche lehen azti frantsesak ere izan zuela eragin handia. Ballanchek, Xahok eta azti guztiek Lehen edo Urrezko Arora *itzuli* nahi zuten (horixe da *revolutio* latinezko hitzaren jatorrizko esanahia: «itzuli»), gizon guztiak libre eta berdinak omen ziren garairra, eta zentzu horretan, *iraultzaileak* ziren.

Euskalaria

Xahok liburu bakar bat idatzi zuen euskaraz, zuberotarez, hain zuzen ere: *Azti-begia* (1834), haren ideia kosmogonikoen berri ematen diguna. Askoz garrantzitsuagoa izan

zen kazetaritzari egin zion ekarpena. Euskarazko artikulua batzuk idatzi zituen *Arielen* eta, 1848an, euskarazko astekari baterako lehen saioa burutu zuen: *Uscal-Herrico Gaseta*, tamalez bi zenbaki bakarrik eman zituen. 1856an, lau hizkuntzako hiztegi bat argitaratu zuen (euskara, frantses, gaztelania eta latinekoa), bakarrik «M» letraraino ailegatzen dena. Bere lanetan, behin eta berriro, euskalkiez gaindiko ortografia baten eta Euskararen Akademia baten beharra aldarrikatu zuen. Horretan, egiazko profeta bat izan zen.

Xahoren euskalaritzaren abiapuntua euskara Gizateriaren hasierako hizkuntzat hartzea da. Beste okzitaniar baten, Antoine Court de Gebélin-en, doktrinari jarraikiz, pentsatzen zuen munduko mintzaira guztietan hasierako hizkuntza horren aztarnak aurkitzen ahal zirela. Jarrera horrek eragotzi zion ikerketa sakonak egitea. Eman zizkigun ia etimologia guztiak okerrak dira. Adibidez, «Kristo» hitza, grekotik datorrena eta «oliatua» esan nahi duena, «Ekiristi»-tik eratorri nahi izan zuen (alegia, «ekhi» edo «eguzki»-tik eta «egia»-tik), haren ustez, Kristo eguzkiaren pertsonifikazioa eta egiaren eramailea baita. Osiris da Kristoren baliokidea Egipton. Haren izena, «zuri»-tik dator, Xahoren iritziz. «Suge» «su»-tik dator, suge batek suaren bidez suntsitzen baitu Lurra 60.000 urtetik behin. Antzeko etimologietatik abiatuz, Euskal Herriko historiaurrea osoa nahi izan zuen moduan asmatu zuen *Aitorren kondairan*. Xahorengan, teoria linguistikoak eta fede erlijiosoak bat egiten dute. Aurreiritzi bera nabarmena da euskara beste hizkuntza batzuekin alderatzen saiatu zenean, adibidez, iberierarekin edo Kaukasoko edo Indiako hizkuntzekin. Jon Juaristik esan du Xaho euskararen eta sanskritoaren (arioen jatorrizko hizkuntzaren) ahaidetasunaren aldekoa zela eta hori haren pangermanismoaren eta antisemitismoaren froga bat izan litekeela. Juaristi oker dago. Xahok ez zuen euskara sanskritoarekin konparatu, baizik eta Indian indoeuropar hizkuntzak baino lehen (baita sanskrito baino lehen, beraz) hitz egiten ziren hizkuntzekin. Bidenabar, esanen dut Xaho ez zela ez

eta hurrik eman ere antisemita, ez baitzuen ario eta juduen artean bereizten, batzuk eta besteak Iparraldeko herriak zirelakoan (haren ustez, juduak Egiptoko hiksoen ondorengoak ziren, eszitiarren ahaideak, arioak, beraz).

Baina, Xaho ez zen horrekin pozik gelditu. Harendako ez zen aski euskara izan zedila Gizateriaren lehen hizkuntza. Nahi zuen azken hizkuntza ere izan zedin. Horregatik, Zamenhof-ek esperantoa asmatu baino askoz lehenago, proposatu zuen euskara izatea nazioarteko hizkuntza. Horretarako, euskarak, bere egiturari eta bere joskerari eutsiz, munduko hizkuntza guztietako bost milioi hitz beretu beharko lituzke. Xahorendako, euskara ez zen bakarrik Babelgo hizkuntza, Mendekostekoa ere bazen eta.

Atharraztarra mito eta sinbolo sortzaile jaioa izan zen. Hari zor dizkiogu, adibidez, Aitor euskaldunen aitalehena (eta haren andrea, maiz aipatzen ez dena: Amagoia) eta *Zazpiak Bat* goiburuaren lehen agerraldietako bat. Beste kondaira batzuk ere asmatu zituen, hain ezagunak ez direnak, adibidez, Maitagarri eta Luzaide maitale platonikoen.

Euskal folkloreak iraupenean eragin ukaezina izan zuen. Esate baterako, Basajaunaren lehen aipamena Xahok egin zuen. Euskal Herriko mitologiako beste pertsonaia batzuk ere jaso zituen: Tartalo begi bakarreko erraldoia (zorigaiztoko zelten pertsonifikazioa, haren arabera), lamiak eta Lehe-rensugea (orfikoen hasierako dragoiarekin eta juduen eta kristauen Satanekin bat egin nahi izan zuena). Maskaradez ere mintzatzen zaigu. *Arielen* ehun euskarazko kantatik goiti bildu zituen, euskalki guztietakoak. Ez da dudarik Euskal Herriko lehen etnografoetako bat izan zela. Afera da egiazko tradizio horiek berak asmatuiko beste tradizio batzuekin nahasi zituela. Adibidez, *covada* delakoarekin. Estrabon geografoko grekoak dioenez, antzinako kantabriarren artean, emakumea, erditu eta gero, ohatzetik jaiki eta tokia uzten zion bere senarrari, haur jaioberria zaindu zezan. Xahok pentsatzen zuenez kantabriarrak euskaldunak zirela, gure arbasoen ego-tzi zien ohitura hori, horren froga gutxi badago ere.

Euskal Pizkundera

Bukatu baino lehen azaldu nahi nuke Agosti Xahok Euskal Pizkunderaren bilakaeran izan zuen eragina. Pizkunderaren kontzeptua Kataluniatik datorrigu. Gaur egungo historiografia oso kritiko agertu da kontzeptu horrekin. Ikuspegi erromantikoak sinestarazi nahi izan diguna ez da egia: Carles Aribau-ren *Oda a la pàtria* olerkiak, 1833an argitaratuak, ez zuen oihartzun berezirik izan katalanaren normalizazioan. Alde batetik, katalanaren erabilera (gehienbat ahozkoa, baina idatzia ere bai) ez zelako inoiz eten eta, beraz, katalana ez zelako inoiz hizkuntza hil bat izan. Bestetik, katalanak atez kanpoko bizitzan bere tokia berreskuratzeko Aribau baino askoz erabakigarriagoa Lore Jokoetako belau-naldia izan zelako, ia hiru hamarkada geroago.

Euskal Pizkunderaren hasiera 1931n kokatu ohi da, Espainiako Bigarren Errepublikaren aldarrikapenarekin batera. Beste batzuetan, 1876an kokatzen da, Bigarren Karlistadaren bukaerarekin eta Arabako, Bizkaiko eta Gipuzkoako foruen ezeztatzearekin batera. Nire ustez, bi data horiek ez dute Ipar Euskal Herriaren ekarpena kontuan hartzen, funtsezkoa dena. Gainera, 1876ko Pizkundera euskaltzalea baino gehiago foruzalea izan zen, 1931koa euskaltzalea baino gehiago abertzalea izan zen bezala. Bi mugimendu horietako egile anitzek gehiago idatzi zuten gaztelaniaz euskaraz baino. Haatik, Ipar Euskal Herrian, 1851tik aurrera, Xahoren aspaldiko ezagun batek, Anton Abadia-Ürrüstoik, antolaturik, Lore Jokoak gertatu ziren. Horien inguruan, mugimendu euskaltzale sendo bat antolatu zen. Egia da Euskal Herriko Lore Jokoek ez zutela Kataluniakoek adinako eragina izan (Hego Euskal Herrian behintzat, non 1879tik aurrera ospatuko baitziren), baina ezin dira besterik gabe baztertu. Bidasoaz hegoaldean, euskal nortasunaren defentsa gehienbat politikoa izan zen beti, euskararen baino gehiago foruetan oinarritua; iparraldean, ordea, berezko erakunderik ez zegoenez, euskal nortasunaren defentsa gehienbat linguistikoa

izan zen. Euskal Pizkunderik izan baldin bazen (eta konturazten naiz kontzeptu hori eztabaidatzen ahal dela, Katalunian bezala), 1851n hasi zen, lehen Lore Jokoekin batera. Ba tira: ordurako Agosti Xahok hemezortzi urte emanak zituen ia bakardade osoz euskalgintzan, kulturgintzan eta herrigin-tzan. *Azti-begia* eta *Uscal-Herrico Gaset*a argitaratuak zituen, kantutegi bat osatua zuen, Aitor aitalehena asmatua zuen eta, esanak esan eta kontraesanak kontraesan, Euskal Herriko zazpi herrialdeek nazio bat osatzen zutela adierazia zuen. Urte gutxiren buruan, bere lau hizkuntzako hiztegi bukaturgabea argitaratuko zuen. Xaho askoz garrantzitsuagoa izan zen Euskal Herrirako Aribau Kataluniarako baino. Katalunian ez dago herri bat ere, *Renaixençaren* ustezko sortzaileari kalerik edo plazarik eskaini ez dionik. Hemen, ordea, erakunde publiko batek ere ez dio Xahori omenaldirik egin bere jaiotzaren bigarren mendemugan.

Agosti Xaho Aitzindari Bakartia izan zen. Haren obra ezezaguna izan da berriki arte. Nire ustez, ez da batere kasualitatea horrela gertatu izana. Egia da haren izkribuen konplexutasunak ez diola sobera laguntzen haien zabalpenari, baina Xahorekiko utzikeriaren arrazoi nagusia Euskal Herriaren zatiketa politikoa bera da, Bidasoaz hegoaldean kultura eta hizkuntza frantsesak oso ezezagunak baitira, Xaho horien partaidea ere bazen eta. Halaber, horrekin batera, abertzaletasun tradizionalari ez zitzaion sobera interesatzen Sabino Aranaren aurrekariak ezagutaraztea, «Maisuari» itzala egin ziezaioketenak, gehienbat, Xahok bezala, maila intelektualean eta euskararen eta euskal kulturaren ezagutzan gainditzen bazuten eta, Xaho bezala, erlijioaren ikuspegitik hain heterodoxoak baziren.

Xaho politikoagoa zen Ipar Euskal Herriko euskaltzaleak baino eta kulturalistagoa Hego Euskal Herriko foruzaleak (eta abertzaleak) baino. Harengan Bidasoaz bi aldeetako tradizioak elkartu ziren. Orain bien arteko sintesi berri baten zain gaude.¶